

Kun peilistä lohkesi kuvastin

1.

Peiliksi sanotun esineen asteikko näyttää olevan arvaamattoman laaja ja moniulotteinen. Vaikka kokonaan sivuuttaisi varsinaisen optiikan tieteenä ja tekniikkana lukemattomine taso- sekä käyrä- ja kuperapintaisine heijastimineen, jää matka pienen maalaismökin ikkunapuitteiden keskiristiin ripustetusta kämmenenkokoisesta, hankauksin ja huokumisin himmeäksi kulutetun lasi- tai metallipeilin ja hovilinnojen seinäntäyttävän, erehtymättömän kuvastimen välille suunnilleen yhtä pitkäksi kuin kulttuuriyhteiskunnan ikä, miten se laskettaneenkin. Jokaisella varallisuusportaalla on ja jokaiseen tyyliisuuntaan kuuluu oma peilinsä ja varsinkin omat peilinkehyksensä. Peilin esihistoriaan liittyy kreikkalaisen mytologian Narkissos, ja runoudesta sen tie haarautuu sekä moraalifilosofian että uskonnollisen etiikan kuvaimistoon.

Suomen kielen *peilin* kuten sen erikielisten vastineiden alkulähde on klassillisen latinan samaa merkinneessä *speculum*-sanassa (tämä liittyy katsomista, näkemistä merkitsevään verbikantaan: *speculum* on esine, josta voi katsoa, josta näkee). Ruotsin vanhat muodot (mmr. *speghil*, *speghel*) on suomessa substituoitu asuun **speyli*, josta melko pian päädyttiin muotoon *speili*. Keskiaika jätti tämän perinnöksi lounaisrannikon murteisiin, mutta sanan etsiessä tietä alueille, missä sananalkuinen *sp* ei kuulunut kielen äännejärjestelmään, ts. enimpiin kansanmurteisiin, ääntämykseksi tuli *peili*. Tämän mainitsevat mm. Schroderuksen (1637) ja Jusleniuksen sanakirjat (1745), ja saman esitti Henrik Crugerus hävinneessä, vain välillisesti tunnetussa kielioppinsa käsikirjoituksessa n. 1640 puhuessaan sananalkuisten *s*-yhtymien yleisimmästä kehityksestä suomessa (ks. FUF XXX 70—79). Pitkään aikaan kirjallisuus ei suonut sijaa tämäntapaiselle barbarismille, olkoon että Juslenius suosi sitä päämuotona. Huomattava on myös Antti Lizeliuksen menettely, kun hän korjatesaan 1758-vuoden raamatunpainokseen 2. Mooseksen kirjan 38. luvun 8. jakeen käännöstä joutui ottamaan tekstiinsä tämän entisestä puuttuneen sanan. Hän kirjoitti: »Ja hän teki pesoastian waskesta, ja sen jalan myös waskesta: nijden waimoin p e i l e i s t ä, jotca palwelit seuracunnan majan owen edesä.» Muuten on *speili* Agricolasta aina 1800-luvun alkukymmenille, jolloin Renvall, Juteini ja Becker tarttuivat asiaan, lähes yksinomainen.

Peilin esinehistoriaa vanha suomenkielinen kirjallisuus ei paljolti sivua. Kuitenkin se muistuttaa, että metalli on vanhimpina aikoina ollut tämännimisen tarvekalun tekoaine. Lizeliuksen vasta esitetyn sitaatin lisäksi mainittakoon seuraavat:

Raamattu 1642 Job. 37: 18 sinä lewität hänen cansans pilwiä, jotca wahwat owat, nijncuin walettu s p e i l i. / Siir. 12: 11 Jos sinä hänen [vihamiehesi] kircastat nijncuin s p e i l i n, nijn hän cuitengin ruostu jällens.

Peili himmenee:

Laurentius Petrin saarna 1656 B3a [kunniansa menettänyt on] cuin cuwa, josta maali on warisnut, eli nijncuin cuckainen josta cucoistus on pudonnut, eli nijncuin s p e i l i josta muoto on soennut.

Peilin tehtävänä on kuvan antaminen konkreettisesta todellisuudesta:

Agricola II 500 Nin quin s p e i l i yhden cuuan ottapi, Nin mös meiden sydhen ottapi sisellens Christusen tundemisen.

Peilin kuva unohtuu:

Agricola II 660 ios iocu on Sanan Cwlia, ia ei Tekie, hen ombi sen miehen caltainen, ioca henen rumilisen Casuons S p e i l i s curkistele. Sille sijttequin hen curkistellut oli itzens, mene hen cocta pois, Ja cocta hen vnhotti millinen hen oli.

V. 1799 julkaistussa Porin rykmentin sotamiesten ohjesäännössä (Pippingin luetelon n:o 1763) on s. 6 seuraava henkilökohtaisten tarve-esineiden luettelo:

[Kruunu antaa sotilaille] yhden Rentselin; jossa Sotamjes kandaa ne pienet parselit, joita hänen tule itze laittaa kuin owat, kaxi Paitaa, kaxi paria Sukkia, yhden parin Kengiä, Nattmyssyn, S p e i l i n, Kampan, Puderin, Partawetzen, Talin, Saipuan, Liman, Kritun, Waatte- ja Kengäharjan . . .

Mutta enimmäkseen *speili* on jo Agricolan suomentamasta Raamatun tekstistä alkaen hengellisen sanonnan symboli, jonka polttopisteestä heijastuu jokin »luonnollisesti nähtävä» — milloin kristikunta, milloin luonto, ihmiselämä tai -yksilö, evankeliumi, Psaltari, raamatullinen vertaus jne. — paljastuakseen joksikin muuksi, todellisemmaksi, olennaiseksi:

Agricola I 665 O ijancaikinen swlajnen leijmedhys, sine kircahin s p e i l i, sen Christikunnan kurckisteldaua, O sine caikein lepițzekuultaua äni, yleSwalgchase minua tenepene — — sinun Jumallisella armollas.

Frosterus Hyöd. Huw. 8 (1797) Täällä [ihmiset ovat] tundenet Hänen luoduista kappaleista nijnkuin yhdesä s p e i l i s ä.

Agricola II 500 [vrt. vanhojen raamatunsuomennosten 2. Kor. 3: 18] HERRAN Kircaus osotta henens meisse caikissa, ninquin S p e i l i s s e, auatulla Casuolla, ia me kircastetan sijnä samassa Cuuassa.

Jaakko Raumannuksen Lutherin suomennos 73 (1674) [tässä käskyssä] me curkistelem meidän Elämätäm, nijncuin S p e i l i s ä catzelem Jumalan Tahtoa.

Zak. Cygnaeuksen Millerin suomennos 41 (1774) Koko juttu — — Josephista, on Jumalan — — armollisen Edeskatsumisen s p e i l i ja esimalaus.

Dan. Wirzeniuksen Giersin suomennos 40 (1778) olin näkewänäni Evangeliumisa niinkuin selkiäsä s p e i l i s ä, minun ristinaulitun Wapahtajani.

Agricola I 802 Auta ette me henen Sanans ja töens — — madhaijsim wekeuexi esikuuaxi, ia caiken auwn S p e i j l i x i pite.

Gabr. Tammelinuksen Gerhardin suomennos 181 (1688) Christuxen pyhä Elämä on täydellinen hywään Awuin S p e i l i .

Wegelius Post. II 491 (1749) me nyt aiwomme tätä Phariseusta catzella nijncuin s p e i l i ä ja Esimerckiä yhteen Petolliseen Christittyyn.

Raamattu 1642 Psalttarin esip. ota Psaltari etees, joca sinulle on jalo, kircas ja puhdas s p e i l i , osottamaan mikä Christicunda on.

Agricola II 484 [vrt. vanhojen raamatunsuomennosten I. Kor. 13: 12] nyt me näeme tapauxisa, ninquin S p e i l i n lepitze, Mutta silloin caswosta caswoon. (Nyk. suomennoksessa Agr. tapauxisa = arvoituksen tavoin.)

Peillillä on näiden mukaisessa käytössä arvokas, mystillisen välineen asema, peili ei ole häikäisevä ja heijastava esine, vaan akkuna johonkin salattuun. Siksi sen nimityksenkin tyyliarvo vapautuu turhan rihkaman tuntumasta ja kohoaa korkeammalle. Tanskalainen pietisti Erik Pontoppidan (1698—1764) julkaisi suureen suosioon päässeeseen hartauskirjan, jolle suomentaja, ylioppilas Pehr Grape, antoi alkutekstin mukaisen nimen *Kaunis Uskon-Speili*. Se ilmestyi ensi kerran 1776 ja myöhemmin useina painoksina, v. 1851 sen *Speili* vaihtui asuun *Peili*.

Vasta kun Raamatun tekstiä ruvettiin perusteellisesti uudistamaan, takerruttiin (*s*)*peiliin* sellaisenaan, ja tämän puhdistuksen tulokseksi tuli *kuvastimen* ilmestyminen suomalaiseen pipliaan. Kielen sanavaroihin tämä uudissana oli kuulunut jo vuodesta 1846 [oikeastaan kai 1845] lähtien. Vaikka sen ensiesiintymä on jo aikaisemmin osoitettu (ks. tämän kirjoittajan ylimalkaista viitettä kirjasessa »Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen» s. 44), voinee pikainen käynti sen varsinaisella lähteellä olla muutaman esitysrivin arvoinen.

2.

Suomen keskeisen kulttuurisanaston omavaraisuutta pidettäneen yleensä sanaston tietoisien kehittelyn tuloksena: sanoja on tekemällä tehty tieteiden ja yleisen sivistyksen tarpeisiin. Luetellaan sanaseppöjä sellaisia kuin Gottlund, Lönnrot ja Kilpinen, jotka tosiaan istahtivat pöytänsä ääreen miettimään, mitenkähän tuonkin vieraan sanan suomentaisi. Tämmöisen tavallaan kovakouraisen taonnan rinnalla on kuitenkin tapahtunut huomaamattomampaa, onnellisen löytämisen tapaista uuden sanan vangitsemista tai miltei vaistonvaraista, ennestään kansankielessä viljellyn sanan ohjaamista (ohjautumista) entistä täsmällisempään käsitteenilmaisuun. Tapahtuma, jossa *peilistä* lohkesi *kuvastin*, valaisee edellisen lajin sanastollista uudistumista.

Kun Elias Lönnrot otti kokeilumielessä suomentaakseen uutta taideronoutta — tämä tapahtui 1845:n vaiheilla ja tulokset ilmestyivät mainitun vuoden mukaan nimiöidyssä Suomi-kirjan osassa v. 1846 — ja kun hän tähän tarkoitukseen valitsi mm. Runebergin runon 'Vid en källa', häntä on runon ensi säikeistä lähtien hal-

linnut se peilin mielikuva, jonka Runeberg tuo sanallisesti ilmi varsinaisesti vasta runon loppupuolella. Valoisien ja synkkien mielialojensa vuorotteluun viitaten ru-noilija lausuu:

Men hur de kommit, hur de gått,
jag kânt dem ganska väl:
de varit tomma skyar blott
i s p e g e l n af min själ.

Och s p e g e l n s ljus och mörker skall
likväl af dem bero!
O källa, när blir leken all,
när får din bölja ro?

Vaikka tätä kuvaa ei alkusäkeistöstä tapaakaan —

Jag sitter, källa, vid din rand
och ser på molnens tåg,
hur, ledda af en osedd hand,
de vexla i din våg.

— sen suomalainen vastine sai Lönnrotin hiomana seuraavanlaisen asun:

Suo, lähe kaunis, katselen
likellä vettesi,
kuin pilven varjot vaeltavat
k u v a s t i m e s s a s i.

Harvoin on kielentutkijalla aihetta niin haikeasti valittaa runosanonnan syntymä-hetken jäljen jättämätöntä katoavaisuutta kuin tässä. Ei uskalla ratkaista, asuiko Lönnrotin ajatuksissa peilipinta, spegel, kuten Runebergilla, vai kurkottiko hänen mielensä johonkin epämääräisemmin väikkyvään heijastimeen, jonka muodoissa eli runon lähtökohdan synnyttämä lähde-elämys: »i din våg». Onko ts. ensinkään ollut kysymys *peili* sanan kiertämisestä esim. siksi, että sen sovittaminen säkeistön runo-jalkoihin on osoittautunut hankalaksi. Tai — jos sana *peili* jo tässä vaiheessa on pyr-kinyt esille — onko Lönnrotin kielitunne reagoinut siihen toisin kuin vanhaa kirjal-lista traditiota edustaneiden? Onko hengellisen kielen siihen valamasta ylevyydestä paljonkin karissut sen miehen esteettisessä tajunnassa, joka perinpohjaisemmin kuin kukaan sitä ennen oli kokenut kansanrunouden ilmaisukeinojen uuden väri- ja herkkyyssasteikon? Mutta olipa näin tai toisin, niin epäilemättömältä tuntuu, että vain Runebergin virittämä tunnelma tai — jos tahtoi sukeltautua tuon ajan tekomy-tologiseen kukkaskieleen — Runebergin runotar ohjasi Lönnrotin kielettären uuden sanan ilmoille tuomiseen. Mieluimmin torjui ajatuksen, että Lönnrot olisi tässä yh-teydessä lähtenyt tarjoamaan puristista vastinetta *peili*-sanalle. Pikemminkin hän on ollut haluton liiaksi korostamaan kyseisen arkisen esineen osuutta, sillä myös edellä esitettyjä loppusäkeistöjä tulkitessaan hän alkutekstin tarjoamasta vihjeestä välittä-mättä jätti peiliihmeen käyttämättä:

Vaan jospa kuinka kulkivat,
ne eivät outoja:
ne tyhjiä kuvaamia
ja pilven varjoja.

Ne mieli raukan kuitenkin
moneksi muuttavat;
voi koskastapa varjojen
valehet loppuvat!

Ajatus, että Runebergin lähteestä on suomen kieleen kummunnut ensisijaisesti runollinen *kuvastin*, tuntuu niin luonnolliselta, että sitä kumoamaan tuskin riittävä tapa, millä Lönnrot itse suhtautui vaistonsa sanelemaan uutuuuteen. Hän näet liitti suomenossikermäänsä joukon sananselityksiä, joihin sisältyy myös proosallinen tulkinta »*kuvastimessasi* s.o. peilissäsi». Tämä tuntuu kuivan kielimiehen jälkiviisaudelta. Toisen runoinnoituksensa luomuksen, viimeisen edellisessä säkeistössä olevan *kuvaamia*, Lönnrot yhtä puisevasti selittää sanoilla »kuvan tekoja». Varmaankaan hän ei edes itse löytänyt tietä sanansa ilmaistavan ytimeen.

Synnytellessään mieltymyksensä perusteella »Kokeita suomalaisessa laulannossa» Lönnrot askarteli lempityössään. Se mikä hänessä itsessään oli runoilijaa, eli herkin vaistoin mukana. Toisin oli, kun suunnilleen samaan aikaan porvoolaisen kustantajan A. C. Öhmanin onnistui tyrkyttää hänelle tulkisanakirjan valmistaminen. Siihen hän joutui tekemällä tekemään uutta sanastoa, ja ensimmäisenä hän oli myöntämässä, että jälki ei ollut tyydyttävää. *Kuvastin*-sanan alkuhistoriaa selviteltäessä on kuitenkin mitä luonnollisinta vilkaista tähän 1847 ilmestyneeseen »Ruotsin, Suomen ja Saksan Tulkki» -nimiseen kirjaan, jonka sivulta 62 tapaamme muiden »Talonkapineiden» joukosta ruots. *spegel* ja saks. *der Spiegel* -sanojen suomalaisina vastineina kolmikön *peili*, *kuvastin*, *kuvaste*. Tulkikirjan alaan ei kuulunut eri tyyllilajien erottelu, *kuvastin* on Lönnrotin käsissä kehittynyt *peilin* täydeksi synonyymiksi. Tästä se sitten lähti leviämään. V. 1851 toimittamaansa luutnantti Otto Meurmanin venäläisruotsalaisen sanakirjan suomenkieliseen täydennykseen Lönnrot otti sen *peili*-sanan rinnalle. D. E. D. Europaeuksen 1853 ilmestyneestä sanakirjasta se tosin vielä puuttuu, mutta käyttöesimerkkejä tapaa jo samoilta ajoilta. Seuraavassa muutama näyte:

Varelius Vekk. ja Kekk. (1848) 18 Nyt kesä-illan lempiän ollesa vaan [hongat] Ihailevat järven *k u v a s t i m e s a a n*, Kuin hämäläinen tyttönsä luona. — Sama 26 (katsoo *k u v a s t i m e e n*).

Polén Mehil. 1859: 4 Historia on — — kansain ja ihmiskunnan elämän *k u v a s t i n*.

Suomen Kuvalehti 1879 203 Sama kainous ja vaatimattomuus, — — joka meidän Lönnrotin koko olennosta ensiksi pistää silmään, on myöskin Kreutzwald-vanhuksen, tämän Virolaisten Lönnrotin, luonteen *k u v a s t i m e n a*.

Lienee vaikeata nykykielestä osoittaa *peilin* ja *kuvastimen* tyylliraja. Jos tekniikan kieli tulviikin peilisanastoa *peilikameroista*, *-heijastimista*, *-kaukoputkista* jne. alkaen aina

kulma-, taso-, poltto-, tähytys- ym. *peileihin* asti ja mieluummin jättää *kuvastimen* sinne, mistä se on alkuisinkin, »kauniiseen kirjallisuuteen», niin voidaan vastavuoroon todeta, että *peilillä kuvastimen* väliintulon jälkeenkin on omaa esteettistä ilmaistavaa: *peilikirkas, peilityyni* ovat nimenomaan suomalaisen järvimaiseman romanttisen ilmeen aineksia ja — vielä kerran Runebergin lähteelle palataksemme — mielenkiintoista on havaita, miten sata vuotta Lönnrotin jälkeen samaa runoa suomentaneet Manninen ja Viljanen estoitta käyttelivät vanhaa sanaa:

— vaan pimeä on pilvi tuo,
se *peilis* pimentää.

— — —
Ja silti *peilin* pilvet nuo
valaisee, tummentaa!

(Manninen)

Ja sentään *peilin* pilvet nuo
valaisee, tummentaa!

(Viljanen)

Toisaalta Viljanen on osoittanut pieteettiä Lönnrotin käännoästä kohtaan siinä, että hän on siirtänyt sen »kuvaamen», *kuvaimen*, omaan versioonsa:

Mutt' tuuli kuinka toi ja vei,
ne tunsin täydelleen:
vain tyhjät varjot, muuta ei,
sai sielun *k u v a i m e e n*.

Eroa on kuitenkin paitsi äänneasussa myös merkityksessä: Lönnrotilla »kuvan teko», nykykielisesti 'heijaste', Viljasella 'peili' («i spegeln af min själ»). B. F. Godenhjelmin *kuvain* («Runous ja runouden muodot» 358) merkitsi 'kuvaannollinen lausetapa'. Nykysuomen sanakirja tulkitsee sen vain 'kuvajainen', mutta jo 1930-luvulta lähtien sen tapaa kirjallisuutta koskeissa esityksissä silloin tällöin 'vertauksen kuva' merkityksessä, esim. »Ero kuvattavan ja *k u v a i m e e n* välillä ei ole varsin suuri» (Ilmari Kohtamäki, Virittäjä 1936 14).

Les mots *peili* et *kuvastin* 'glace, miroir', du finnois littéraire

par MARTTI RAPOLA

Le mot *speghil* de l'ancien suédois tardif fut emprunté par le finnois sous la forme **speyli*, qui, vers 1500 déjà, avait pris la forme *speili*. Selon une vieille loi phonétique régnant toujours dans la plupart des patois de la Finlande, un *sp* était remplacé à l'initiale par un *p* simple (*peili*), et seuls quelques patois de la côte sud-ouest, voisins de la population de langue suédoise, conservèrent la forme *speili*, qui leur fut reprise au 16e siècle par la langue littéraire. Ce n'est qu'au début du 19e siècle que la forme *peili* la supplanta petit à petit. Dans la langue de la Bible et de la littérature religieuse, le miroir était un symbole que l'on utilisait volontiers, ce qui faisait que le mot *speili* (*peili*) était senti comme appartenant au style élevé, et on n'avait sans doute pas songé à le remplacer par un autre pour des raisons ayant trait à la pureté de la langue avant que le mot *kuvastin*, connu dans le finnois moderne, n'apparût à côté de lui et n'envahît une partie de son champ sé-

mantique. Le créateur de ce néologisme était Elias Lönnrot (1802—1884), qui devait donner une contribution très importante au développement de la langue littéraire finnoise; il l'inventa lorsqu'il traduisit en 1845 le poème de J. L. Runeberg *Vid en källa*, 'A la source'. Il obéissait sans doute alors plutôt à une impulsion spontanée et instinctive qu'aux exigences d'un programme puriste strict; la racine qu'il avait choisie était le verbe généralement connu et employé *kuvastaa* 'réfléchir, renvoyer une image'. Il employa plus tard lui-même les mots *kuvastin* et *peili* dans ses dictionnaires comme de parfaits synonymes, mais, dans la pratique, on a eu la tendance de considérer son néologisme comme légèrement plus poétique que l'ancien mot *peili*, d'origine étrangère, que l'on emploie surtout comme terme technique et dans la langue parlée de tous les jours.